

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ ПОДАТКОВОЇ СПРАВИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ, МАРКЕТИНГУ І БІЗНЕС
АНАЛІТИКИ

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА (ДИПЛОМНА) РОБОТА

на тему: «Експортна діяльність України в умовах воєнного стану»

Здобувач вищої освіти магістерського рівня, II курс
групи МЕМз-24-1, спеціальності 292 Міжнародні
економічні відносини,
освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

(підпис)

Мирошниченко Владислав Олексійович
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник

(підпис)

Белінська Я.В. д.е.н, професор кафедри
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене

звання)

Керівник освітньо-професійної
програми

(підпис)

Лисовий А. д.е.н. професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене

звання)

Допущено до захисту за рішенням кафедри
протокол від «12» 02 2026 № 7

Завідувач кафедри

(підпис)

Паянок Тетяна Миколаївна, к.е.н., доцент
(прізвище, ім'я, по батькові науковий ступінь, вчене

звання)

Ірпінь 2026

Реєстрація № 66 21.01.26 (дата) О.Гу (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту (до захисту, на доопрацювання)
(дата) (підпис)

Результати захисту 74 (оцінка) О.Гу (дата) (підпис)

Голова комісії: Деліянчук О.Г. (підпис) О.Гу (ініціали, прізвище)

Члени комісії:
Коліца О.В. О.Гу (підпис) (ініціали, прізвище)
Пелітська Я.В. О.Гу (підпис) (ініціали, прізвище)
Юрєва Т.Б. О.Гу (підпис) (ініціали, прізвище)

БЛАНК ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Об'єкти контролю	Діапазон оцінки в балах	Фактична кількість балів	Примітки	Дата, П.І.П., підпис
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КЕРІВНИКОМ ТА РЕЦЕНЗЕНТОМ				
1. Зміст кваліфікаційної роботи	0-30	20		
2. Дотримання вимог щодо оформлення	0-10	5		
3. Вчасне виконання роботи	0-5	4		
4. Рецензент	0-5	5		
РАЗОМ БАЛІВ*	0-50	34		
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КОМІСІЄЮ ПО ЗАХИСТУ				
1. Доповідь	0-10			
2. Роздатковий матеріал	0-5			
3. Знання теоретичного та	0-25			

Факультет Податкової справи, обліку та аудиту
Кафедра Економічної політики, маркетингу та бізнесу
Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
Освітня програма «Міжнародні економічні відносини»

Затверджую

Завідувач кафедри _____

«30» 01 2025

Завдання на випускну кваліфікаційну роботу здобувачу вищої освіти (дипломну)

Мирошніченко Владиславу Олексійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи

«Експортна діяльність України в умовах воєнного стану»

Затверджена наказом ректора від «17» 02 2025 № 219

2. Строк здачі закінченої роботи 08. 01. 2026

3. Цільова установка: Аналіз експортної діяльності України в умовах воєнного стану.

Мета роботи: Теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності експортної діяльності України в умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення.

Об'єкт дослідження: Експортна діяльність України в системі міжнародних економічних відносин.

Предмет дослідження: Економічні механізми, інституційні інструменти та організаційні засади розвитку експортної діяльності України в умовах воєнного стану.

База дослідження: Офіційні статистичні та аналітичні матеріали міжнародних організацій, державних органів України, наукові публікації та дослідження з проблем експортної діяльності.

4. Вихідні дані до роботи: Дані Державної служби статистики України, Світового банку, ОЕСР, Євростату, офіційні звіти та аналітичні матеріали.

5. Перелік графічного матеріалу: 63 сторінки, 5 таблиць, 1 рисунок, список використаних джерел з 48 найменувань.

6. Зміст випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Експортна діяльність як складова зовнішньоекономічних відносин: сутність, роль і значення

1.2 Теоретичні підходи до формування експортної політики держави

1.3 Міжнародний досвід регулювання експорту в умовах кризових ситуацій

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Сучасний стан та структура експорту України в період воєнних дій

2.2 Вплив воєнного стану на зовнішньоекономічні зв'язки та експортний потенціал

2.3 Проблеми та виклики, що обмежують експортну діяльність України під час війни

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1 Державна підтримка та інституційні механізми розвитку експорту

3.2 Цифровізація та інноваційні рішення у сфері зовнішньої торгівлі

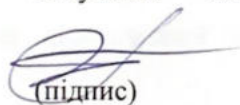
3.3 Перспективи інтеграції України до міжнародних ринків у післявоєнний період

7. Календарний план виконання роботи

№ п/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи	Строк виконання етапів роботи За планом	Строк виконання етапів роботи Фактично
1	2 Вибір теми	3 1.02.25р.	4 1.02.25р.
	Підготовка дип.р. товарознавчої кваліфікаційної роботи	1.02.25р.	1.02.25р.
	Отримання дозв. керівн. дип.робот	15.12.25р.	15.12.25р.
	Отримання дозв. реєстрації на дип.р.	20.01.26р.	20.01.26р.
	Захист дип.роб.	4.02.26р.	4.02.26р.

8. Дата видачі завдання «23» 10.20.24

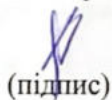
9. Керівник випускної кваліфікаційної (дипломної) роботи

(підпис)

Белінська Я.В.

(прізвище, ініціали)

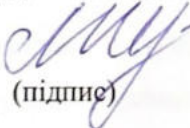
10. Керівник освітньо-професійної програми

(підпис)

Лісовий А.В.

(прізвище, ініціали)

11. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти

(підпис)

Мирошніченко В.О.

(прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Мета дослідження є аналіз та оцінка експортної діяльності України в умовах воєнного стану, а також визначення основних проблем, викликів і перспектив її розвитку в період воєнних дій та післявоєнного відновлення економіки.

Завданнями дослідження є: розкрити сутність та роль експортної діяльності у системі зовнішньоекономічних відносин; проаналізувати теоретичні підходи до формування державної експортної політики; дослідити сучасний стан та структуру експорту України в умовах воєнного стану; оцінити вплив воєнних дій на зовнішньоекономічні зв'язки, логістичні ланцюги та експортний потенціал держави; визначити основні проблеми та обмеження експортної діяльності України в умовах війни; обґрунтувати напрями та інструменти підвищення ефективності експортної діяльності України з урахуванням процесів європейської інтеграції та цифровізації зовнішньої торгівлі.

Предметом дослідження є економічні механізми, інституційні інструменти та організаційні засади розвитку експортної діяльності України в умовах воєнного стану.

Об'єктом дослідження виступає експортна діяльність України в системі міжнародних економічних відносин у період воєнних викликів та трансформаційних змін.

Базою дослідження є офіційні статистичні та аналітичні матеріали міжнародних організацій, дані Державної служби статистики України, Світового банку, ОЕСР, Євростату, а також наукові публікації та дослідження, присвячені проблемам експортної діяльності та зовнішньоекономічного розвитку.

За результатами дослідження сформульовані висновки: експортна

діяльність України в умовах воєнного стану зазнала суттєвих структурних змін, однак зберігає стратегічне значення для підтримки економічної стабільності держави; подальший розвиток експорту потребує активної державної підтримки, диверсифікації ринків збуту, відновлення логістичної інфраструктури та впровадження сучасних інструментів стимулювання зовнішньоекономічної діяльності.

SUMMARY

The purpose of the study is to analyze and assess Ukraine's export activity under martial law, as well as to identify the main problems, challenges, and prospects for its development during wartime and in the post-war economic recovery period.

The objectives of the study are as follows: to reveal the essence and role of export activity in the system of international economic relations; to analyze theoretical approaches to the formation of state export policy; to examine the current state and structure of Ukraine's exports under martial law; to assess the impact of military actions on foreign economic relations, logistics chains, and export potential; to identify key problems and limitations of export activity during the war; and to substantiate directions and instruments for improving the efficiency of Ukraine's export activity, taking into account European integration processes and the digitalization of foreign trade.

The subject of the study is the economic mechanisms, institutional instruments, and organizational foundations of the development of Ukraine's export activity under martial law.

The object of the study is Ukraine's export activity within the system of international economic relations under conditions of wartime challenges and transformational changes.

The research base consists of official statistical and analytical materials from international organizations, data from the State Statistics Service of Ukraine, the World Bank, the OECD, Eurostat, as well as scientific publications and studies devoted to the problems of export activity and foreign economic development.

Based on the results of the study, the following conclusions were formulated: Ukraine's export activity under martial law has undergone significant structural changes, while maintaining its strategic importance for ensuring economic

stability; further development of exports requires active state support, diversification of export markets, restoration of logistics infrastructure, and the implementation of modern instruments to stimulate foreign economic activity.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	6
1.1 Експортна діяльність як складова зовнішньоекономічних відносин: сутність, роль і значення.....	6
1.2. Теоретичні підходи до формування експортної політики держави	9
1.3. Міжнародний досвід регулювання експорту в умовах кризових ситуацій	12
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	20
2.1. Сучасний стан та структура експорту України в період воєнних дій...21	
2.2. Вплив воєнного стану на зовнішньоекономічні зв'язки та експортний потенціал	24
2.3. Проблеми та виклики, що обмежують експортну діяльність України під час війни	28
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	34
3.1. Державна підтримка та інституційні механізми розвитку експорту	34
3.2. Цифровізація та інноваційні рішення у сфері зовнішньої торгівлі	38
3.3. Перспективи інтеграції України до міжнародних ринків у післявоєнний період.....	41
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Сучасні умови глобалізації та трансформації світового економічного простору визначають стратегічну роль зовнішньоекономічної діяльності у забезпеченні сталого розвитку національних економік. Одним із ключових елементів зовнішньоекономічних зв'язків є експортна діяльність, яка виступає важливим інструментом інтеграції держави у світове господарство, забезпечення валютних надходжень, розвитку промислового та аграрного секторів, а також підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Водночас, воєнний стан, запроваджений унаслідок збройної агресії проти України, суттєво вплинув на функціонування зовнішньоекономічної сфери, спричинивши зміни у структурі та динаміці експорту, логістичних ланцюгах, механізмах державної підтримки та міжнародного співробітництва. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу сучасного стану експортної діяльності України, визначення основних проблем і ризиків, а також пошуку ефективних інструментів для відновлення та розвитку експортного потенціалу у воєнний та післявоєнний періоди.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що експорт залишається ключовим чинником економічного зростання держави, джерелом валютних надходжень і передумовою інтеграції України у глобальні економічні процеси. В умовах війни виникає потреба у розробці нових підходів до експортної політики, переосмисленні пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва та адаптації економічних стратегій до реалій воєнного часу. Вивчення цих процесів має вагомe значення для формування ефективної державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення економічної стійкості держави.

Об'єктом дослідження є експортна діяльність України в системі міжнародних економічних відносин.

Предметом дослідження виступають економічні механізми, інституційні інструменти та організаційні засади розвитку експортної діяльності України в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності експортної діяльності України в умовах воєнних викликів і перспектив інтеграції національної економіки у світовий економічний простір.

Для досягнення поставленої мети у роботі необхідно вирішити такі **завдання**:

- дослідити теоретичні основи експортної діяльності та її значення для національної економіки;

- проаналізувати сучасний стан і структуру експорту України в умовах воєнних дій;

- оцінити вплив воєнного стану на зовнішньоекономічні зв'язки та експортний потенціал;

- визначити проблеми та обмеження, що перешкоджають розвитку експорту;

- розробити практичні пропозиції щодо удосконалення експортної політики держави у воєнний і післявоєнний періоди.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема аналізу та синтезу, системного підходу, економіко-статистичного аналізу, порівняльних методів, методів економічного моделювання та прогнозування, а також елементів економетричного аналізу для виявлення закономірностей у динаміці та структурі експорту.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні теоретико-методичних підходів до оцінки експортної діяльності України в умовах

воєнного стану та розробці рекомендацій щодо формування ефективної системи державної підтримки експорту, спрямованої на відновлення і зміцнення експортного потенціалу країни у післявоєнний період.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у розвитку наукових уявлень про вплив воєнних факторів на зовнішньоекономічну діяльність держави, тоді як практичне значення полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій органами державної влади, бізнес-структурами та інституціями зовнішньоекономічного профілю для оптимізації експортної політики та підвищення конкурентоспроможності України на світових ринках.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У першому розділі розглянуто теоретичні засади експортної діяльності та міжнародний досвід її регулювання. У другому розділі проведено комплексний аналіз сучасного стану та особливостей розвитку експорту України в умовах воєнного стану. У третьому розділі обґрунтовано напрями та інструменти підвищення ефективності експортної діяльності з урахуванням сучасних викликів і перспектив післявоєнного розвитку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

1.1 Експортна діяльність як складова зовнішньоекономічних відносин: сутність, роль і значення

Експортна діяльність є комплексним явищем, в межах якого відбувається передача товарів та послуг за межі національного економічного простору, що здійснюється через певні механізми виробництва, регулювання та міжнародної комунікації. Впровадження товарної продукції або послуг на зовнішні ринки супроводжується залученням інфраструктурних складових — митних процедур, логістичних ланцюгів, платіжних інструментів, що забезпечують рух ресурсів у форматі «експорт–імпорт» згідно з міжнародними стандартами. Понятійно експорт є товаром або послугою, виробленими на території однієї держави та реалізованими покупцю, який є резидентом іншої країни. Дана діяльність відіграє фундаментальну роль в структурі зовнішньоекономічних відносин, визначаючи рівень інтеграції національної економіки в глобальну систему обміну ресурсами, формуючи валютні надходження, забезпечуючи економічний добробут і конкурентоспроможність. Експорт виступає як двигун економічного зростання завдяки тому, що стимулює масштаб виробництва, технологічний розвиток, нарощення трудових навичок, що демонструють описовий-аналітичні моделі міжнародної торгівлі. Теоретичні моделі, такі як Хекшера-Оліна, формалізують ситуацію, в якій держава експортує продукцію, що виробляється з факторів виробництва, яких вона має в надлишку, та імпортує ті, котрі є дефіцитними, що впливає з відмінностей у забезпеченні ресурсами й визначає структуру зовнішньоторговельного обміну [1].

З огляду на специфіку української економіки, її експортна діяльність в аграрному секторі є критичною складовою. У 2024 році валовий обсяг експорту становив близько \$41,7 млрд, що свідчить про суттєву долю сільськогосподарських товарів, олійної групи, зерна. Україна є одним із провідних експортерів зерна, кукурудзи, рапсу, інших сільськогосподарських культур: у 2020/21 маркетинговому

році вона забезпечувала приблизно 12 % світового експорту кукурудзи і ячменю, 14 % — рапсу, а в сегменті соняшникової олії – до 50 % глобальної торгівлі.

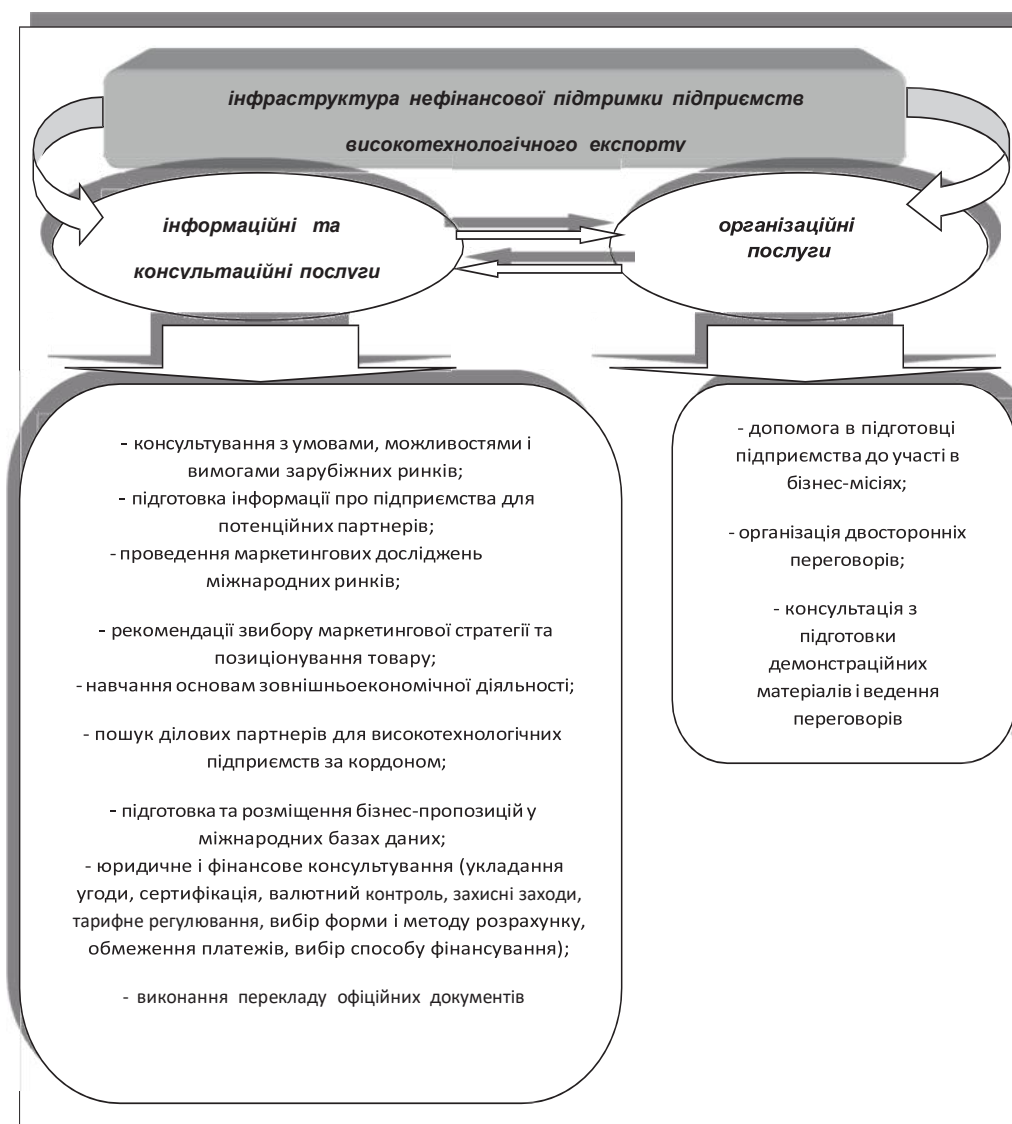

Рис. 1.1 Складові інфраструктури нефінансової підтримки підприємств високотехнологічного експорту

В умовах воєнних дій, логістичні канали значно ускладнилися. Саме за допомогою так званих «Солідарних коридорів» відтоді з травня 2022 року було експортовано понад 189 млн тонн товарів, з яких понад 93 млн – аграрної продукції (зерно, олійні культури) та близько 96 млн – не аграрної (руда, сталь, промислова продукція). Це підкреслює роль інституційно підтриманих логістичних механізмів.

Водночас воєнний вплив суттєво знизив урожай зернових: зниження на близько 34 % у 2024–2025 маркетинговому році порівняно з 2021–2022 роками, за даними Reuters . Однак, попри це, Україна змогла в екстремальних умовах експортувати понад 80 % кукурудзи та понад 75 % пшениці; показовим є те, що США експортують лише 16 % та 45 % відповідно. Ця ефективність зумовлена

переважно падінням внутрішнього споживання кормів через перебої в тваринницькому секторі [2].

Напрямок експорту також диверсифікується: сектор олійних культур демонструє зростання посівних площ понад 30 % упродовж останнього десятиліття, завдяки прибутковості, внутрішній переробці та міжнародному попиту, що дозволяє Україні зберігати експортні показники навіть в умовах продовольчої нестабільності. Таким чином, експорт виступає комплексною системою, яка охоплює виробничі, інституційні, логістичні, макроекономічні аспекти, є інструментальною складовою побудови стійкості економіки, особливо в умовах екстремальних викликів. Навіть за умов значного тиску, система експорту здатна адаптуватися, зберігаючи обсяги і забезпечуючи економічну оборону держави.

1.2. Теоретичні підходи до формування експортної політики держави

Формування експортної політики держави базується на двох узагальнених підходах, що забезпечують дієву модель державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. По-перше, підхід лібералізації, що передбачає мінімальне втручання держави, орієнтований на принципи вільного ринку, де попит і пропозиція визначають зовнішньоторговельні потоки без прямого державного контролю, тоді як протекціоністський підхід концентрується на захисті внутрішнього ринку через введення тарифів, квот і непрямих бар'єрів.

Ці підходи стали основою для побудови торговельної стратегії в країнах з відкритою економікою та тих, що обґрунтовують частину своєї стратегії на національній безпеці й економічній стійкості. До економічних умов належать, серед іншого, розмір мита, квоти, курси валют, можливості фінансування інвестицій і рівень конкуренції.

Зокрема, увага приділяється обмеженню витрат, пов'язаних із цінами на сировину, матеріали, напівфабрикати та послуги, які через велику частку у виробничих витратах можуть визначати прибутковість. Але наявність джерел фінансування може мати стимулюючий характер, особливо, якщо це стосується високотехнологічних підприємств. Інструменти державного стимулювання розвитку вітчизняного високотехнологічного експорту наведено в табл. 1.1

Таблиця 1.1

Інструменти державного стимулювання розвитку високотехнологічного експорту

Інструменти	Напрями застосування
Бюджетні	збільшення фінансування сфери відтворення інтелектуальної власності; надання дотацій, субсидій і субвенцій підприємствам-експортерам високотехнологічної продукції; фінансова участь у соціально-економічних проектах підприємств-експортерів високотехнологічної продукції
Податкові	диференціація ставки податків і порядку оподаткування; пільги з оподаткування; податкові “канікули” підприємствам-експортерам високотехнологічної продукції

Продовження таблиці 1.1

Фінансові	впровадження системи субсидування процентних ставок по кредитах і внесках у статутні капітали; надання пільгових кредитів на розвиток експортного виробництва; надання державних гарантій по експортних поставках високотехно-логічної продукції; формування системи стійкості валютного курсу
Інституційні	розвиток інфраструктури, спрямованої на надання фінансової підтримки експортерам високотехнологічної продукції; доопрацювання правових основ формування організаційно-господарських структур; створення ефективної системи технічного регулювання; удосконалення національної системи стандартизації та забезпечення єдності вимірювань
Зовнішньоекономічні	формування системи заходів із стимулювання експортерів високотехнологічної продукції; введення імпорتنих і експортних нетарифних обмежень відповідно до вимог СОТ, спрямованих на розвиток високотехнологічного експорту; захист внутрішнього ринку від тиску імпорту
Інвестиційні та інноваційні	залучення ресурсів державних інститутів розвитку для реалізації інвестиційних проектів; розвиток ринкових інститутів (фондовий ринок, венчурні фонди, інвестиційні банки); стимулювання спільних із іноземними партнерами інвестиційних проектів

Стратегічна торгівельна теорія пояснює необхідність цілеспрямованих державних дій через субсидії, імпортні тарифи і фінансування науково-дослідних розробок задля підвищення національного добробуту шляхом перенесення прибутків від іноземних конкурентів до вітчизняних виробників, що особливо

актуально у галузях з міжнародною олігополією. Підтримка державою дизруптивних підприємств дозволяє їм конкурувати на глобальних ринках, де основні учасники — кілька великих гравців [3].

Ідея індустріальної політики, що містить у собі захист «інфантильних» галузей — таких, що ще не здатні конкурувати безпосередньо — ґрунтується на теорії Нурсе, що акцентує одночасне інвестування в кілька секторів економіки для стимулювання внутрішнього попиту й формування необхідної маси для виходу виробництва на експортні ринки. Підходи, які окреслюють формування товарної структури експорту для України в умовах глобальних викликів, обґрунтовують необхідність переходу до експорту товарів з високою доданою вартістю, зменшення залежності від сировини та розвитку інноваційної складової експорту.

Сучасні дослідження також наголошують на регіональному асортиментному підході до потенціалу експорту, що визначає експортний потенціал на основі ресурсно-процесного синтезу, де підприємства-експортери характеризуються високою продуктивністю, капітало- і навичкоємністю, що формує структуру і фокус експортної політики, спрямований на стимулювання саме цих учасників [4].

Роль держави у міжнародній торгівлі дедалі більше розглядається через призму розвитку, що відображає модель «розвивальної держави» (developmental state). Цей підхід передбачає автономне, стратегічне макроекономічне планування, де держава направляє ресурсні потоки в найбільш перспективні галузі, підтримує ключові індустрії за допомогою субсидій, контрольованих обмінних курсів, кредитних інструментів та податкових переваг, з метою стимулювання конкурентоспроможного експорту. Прикладом слугує Японія, де Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості контролювало відбір і підтримку підприємств-експортерів, які згодом стали глобальними лідерами, а також Південна Корея з її чеболами, які сформували експортно орієнтований індустріальний комплекс.

Міжнародні інституційні теорії, зокрема режимна теорія, підкреслюють необхідність існування норм, правил і процедур, які зменшують транзакційні витрати, покращують прогнозованість зовнішньоторговельного середовища й створюють умови для довготермінового планування. Інституційно регульована

кооперація, зобов'язання через багатосторонні угоди — усе це є вагомими механізмами стабілізації експортної політики і мінімізації політичної невизначеності.

Економічна невизначеність у зовнішній торгівлі знижує готовність фірм до виходу на міжнародні ринки, оскільки підвищуються ризики і непередбачуваність. Установлення чітких тарифних режимів і міжнародних угод стимулює активність експортерів і залучення нових учасників до зовнішньої торгівлі [5].

Синтезуючи наведені підходи, формується цілісна теоретична модель, де держава визначає структурний фокус експорту, обираючи галузі, які формують конкурентні переваги; стимулює експорт через політику субсидій, захисту та спрямування ресурсів; інтегрується у міжнародні інституції та угоди для зниження невизначеності; враховує політичні компроміси в ухваленні рішень. Ця модель адаптована до сучасної динаміки світової економіки, технологічного прогресу і змін у глобальних ланцюжках створення вартості [6].

1.3. Міжнародний досвід регулювання експорту в умовах кризових ситуацій

Міжнародна практика регулювання експорту в кризових умовах характеризується комбінацією короткострокових обмежувальних заходів для стабілізації внутрішніх ринків і середньострокових інструментів забезпечення безперервності ланцюгів постачання. Емпіричні масиви, зібрані глобальними організаціями, фіксують зростання частоти й охоплення експортних обмежень після 2022 року з подальшим частковим відкатом у 2023–2024 роках. За оцінкою СОТ, накопичений «запас» чинних експортних обмежень у світі наприкінці 2024 року охоплював близько 3,2 % світового експорту, або орієнтовно 786 млрд дол. США; водночас обмеження на продовольство, корми і добрива, введені з кінця лютого 2022 року, скоротилися за рік з приблизно 29,6 млрд до 11,8 млрд дол. США, що відображає часткове пом'якшення пікових заходів перших місяців війни проти України.

Продовольчий сегмент став полігоном для швидких експортних інтервенцій під тиском шоків цін та логістики. Аналітика Світового банку зведена у регулярних «Food Security Update» показує, що навіть у квітні 2024 року залишалися активними щонайменше 22 повні заборони експорту харчових товарів і 15 часткових обмежувальних заходів у 24 юрисдикціях, а оновлення за грудень 2024 року фіксувало нові кроки окремих експортерів зернових та олійних, що віддзеркалювало ситуативну реакцію держав на внутрішні інфляційні та виробничі ризики [6].

Вчені визначають принаймні чотири чинники, через які торгівля може впливати на тенденції бідності. Перший – це внесок експорту в економічне зростання, що, у свою чергу, сприяє зменшенню бідності. За період 2000–2010 рр. експорт з країн Латинської Америки та Карибського басейну зростав із середньорічними темпами на 5,4%, тоді як середньорічні темпи зростання ВВП становили 3,6%, таким чином кожен 1% зростання обсягу експорту супроводжувався зростання ВВП цього регіону на 0,67%⁴⁵.

Подібне співвідношення, хоч і з набагато швидшими темпами зростання, було зафіксовано в Китаї та, на значно нижчому рівні, у Європейському Союзі та Сполучених Штатах (рис. 1.2) [7].

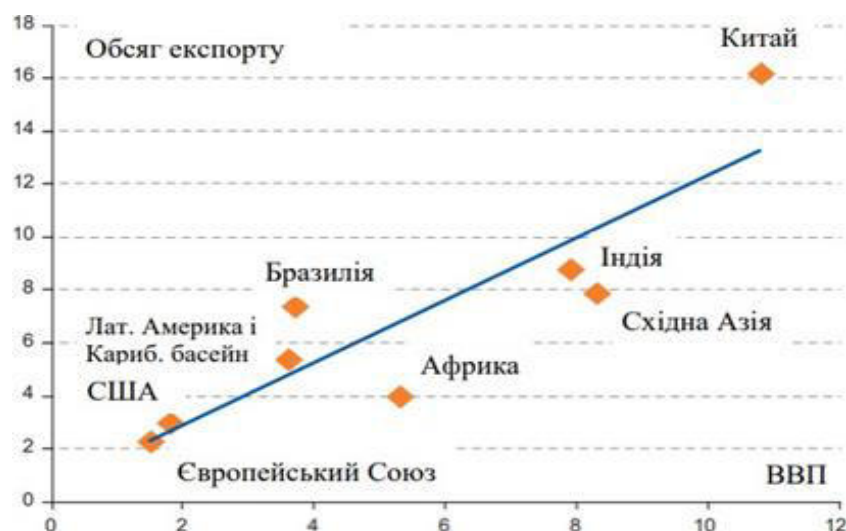

Рис. 1.2. Середньорічне зростання ВВП та обсягу експорту в різних країнах [8].

Результати аналізу теоретичних положень та практичних досліджень вчених підтверджують важливість міжнародної торгівлі як джерела новітніх технологій,

поширення знань та навичок, завдяки чому підвищується ефективність економіки та забезпечується економічне зростання в країні. При цьому, враховуючи необхідність дотримання у зовнішній торгівлі правила, що

«більше експорту та менше імпорту сприяє економічному процвітання», вважаємо актуальним також досліджувати експорт (імпорт) яких товарних груп є найбільш корисним для економічного розвитку країни.

Однією із загальних причин включення країни в міжнародний поділ праці через міжнародний зовнішньоторговельний обмін є досягнення економії використаної національної праці, іншими словами, виконання принципу економії часу. З точки зору ефекту зростання, важливою є структура внутрішнього виробництва та заміщення внутрішніх ресурсів імпортом товарів або використанням іноземних ресурсів [8].

В енергетично-ресурсному блоці європейські санкційні пакети 2022–2025 років просунулися від точкових заборон до системних обмежень на експорт до РФ технологій, обладнання і програмних рішень, критичних для оборонно-промислового комплексу та видобувних секторів. За оцінкою Єврокомісії, сукупна вартість експортних обмежень на товари і технології сягнула близько 48 млрд євро на рік, що еквівалентно близько 54 % довоєнного експорту ЄС до РФ; розширення у грудні 2023 року додало близько 2,3 млрд євро контрольованих позицій щороку, включно з діловими послугами і критичним промисловим софтом, для зниження ризиків обходу.

Технологічний контур регулювання експорту змістився до стратегічних товарів подвійного призначення і високопродуктивних обчислювальних компонентів. Міністерство торгівлі США через BIS 7 жовтня 2022 року запровадило масштабний пакет контролю за поставками передових мікросхем, обладнанням для їхнього виробництва та операціями із суперкомп'ютерними застосуваннями до КНР; 17 жовтня 2023 року вийшли уточнені правила з розширеним переліком кодів і вимог до повідомлення про продажі, що закрили обхідні «сірі» канали через третіх країн. Методологічно це означає перехід від пасивних режимів ліцензування до активного експортного скринінгу по ланцюгу створення вартості, включно з FDPR-механізмами [9].

Політика продовольчої безпеки у 2022–2025 роках поєднувала експортні обмеження окремих великих гравців і компенсаторні механізми доступу для вразливих імпортерів. Огляди у Global Food Security та апдейти CGIAR/IFPRI показують, що після цінового піку 2022 року інтенсивність обмежень зменшилася у 2023-му, але з'явилися точкові рішучі кроки на окремих ринках (наприклад, рис у 2023 році), які тримали світові ціни на підвищеному рівні; у 2024 році фокус перемістився на таргетовані заходи й часові пролонгації [10].

Практики управління ризиками в глобальних ланцюгах постачання за 2022–2024 роки були зосереджені на прозорості, простежуваності, локалізації критичних вузлів та резервуванні запасів. Систематичні огляди операційного менеджменту фіксують пріоритети «sensing–response–recovery», інвестиції у цифрове картування мереж, контрактні клаузули «no-reexport» у санкційних режимах і переоснащення портової логістики на альтернативних маршрутах; кількісні оцінки падіння морської торгівлі в пікові фази пандемії та ранньої фази війни відповідають тренду 2022 року з подальшим поверненням до зростання у 2023-му.

Правові рамки СОТ продовжують визначати межі допустимості експортного контролю. Документи щодо міжнародних режимів експорту та огляди World Trade Report-2024 підкреслюють обмежений, тимчасовий і прозорий характер допустимих заходів, потребу у своєчасних нотифікаціях щодо кількісних обмежень та кореляцію з виключеннями ГАТТ-1994 для захисту життя і здоров'я або національної безпеки; у секторі продовольства рекомендації містять пропозиції щодо механізмів мінімізації шкоди для імпортерів і нарощування «Aid-for-Trade» для стійкості. Європейська санкційна архітектура 2023–2025 років містить також заборони на експорт «бізнес-критичних» послуг і промислового програмного забезпечення, що має прямий вплив на здатність підсанкційного суб'єкта підтримувати виробничі й логістичні процеси. Офіційні повідомлення ЄК та галузеві юридичні довідники описують охоплення ERP/SCM-рішень і інженерного ПЗ, а також антиобхідні положення з обов'язком контрактно блокувати реекспорт чутливих товарів до РФ через треті країни, що інтегрується у практику експортного комплаєнсу експортерів ЄС [11].

Фактичний міжнародний досвід за 2022–2025 роки у блоці українського експорту підтверджує ефективність гібридних логістичних інтервенцій за умов блокування окремих морських маршрутів. Дані Єврокомісії, Ради ЄС і профільні парламентські звіти держав-членів дозволяють кількісно оцінити роль автомобільного, залізничного і річкового транспорту у забезпеченні ритмічності відвантажень руди, сталі і агропродукції; вартісні показники торгівлі через коридори доводять економічну доцільність масштабування «сухопутно-дунайської» конфігурації, особливо у фазах призупинення морського коридору в 2023 році [12].

Стандарти аналітичної оцінки експортних обмежень у кризах поступово інституціоналізуються завдяки відкритим трекерам, що оновлюються щоденно або щотижнево. IFPRI підтримує інтерактивний трекер експортних обмежень на продовольство і добрива з 2020 року з розширенням під час війни проти України; у 2024 році інструментарій включає карти активних заборон, податків і нетарифних бар'єрів з країною розбивкою, що дозволяє урядам порівнювати власні рішення з глобальною практикою та оцінювати непрямі наслідки через мережеві ефекти.

На рівні результатів для цін і доступності окремих товарів вплив експортних заборон у великих експортерів проявлявся у підвищеній і тривалій волатильності. Прогнози Міністерства сільського господарства США на 2024–2034 роки вказують на стійко вищі за допандемічні рівні ціни на рис у 2024 році через поєднання експортних обмежень у ключових постачальників і кліматичних чинників, тоді як олійні сегменти демонструють поступове зниження цін із високою еластичністю до логістичних поліпшень; це відповідає емпіричним спостереженням за структурою цінових шоків 2022–2023 років.

Управління експортом у секторах із високою технологічною щільністю відрізняється розгалуженим інструментарієм: експортні ліцензії з перевіркою кінцевого користувача, переліки Entity List/SDN-типу, заборони на надання технічної допомоги й послуг, вимоги до повідомлення про поставки, правила щодо «де-мініміс» і FDPR. Публічні роз'яснення BIS 2022–2023 років фіксують обов'язковість погодження навіть для транзакцій з іноземними дочірніми структурами виробників чипів, якщо параметри продукції відповідають порогам

продуктивності або «щільності зв'язків» із забороненими застосуваннями; у правозастосуванні використовується як попереднє ліцензування, так і експортний аудит по факту [13].

Секторальні наслідки для України в цій конфігурації включають спрощений доступ до альтернативних логістичних вузлів у ЄС, спільні технічні стандарти прикордонних переходів і використання європейського інструментарію «зеленої смуги» для швидкого пропуску певних товарних груп. Європейські інституції публікують щомісячні оновлення за фізичними обсягами й товарною структурою, що дає можливість гнучкого балансування експортних потоків між аграрними і металургійними позиціями залежно від сезонності, портових простоїв і пропускної здатності залізниць.

У науковому дискурсі 2023–2025 років зростає корпус робіт щодо геоекономічної фрагментації і «friend-shoring». Міжнародні організації та академічні видання фіксують структурний поділ торгівлі на два укрупнені блоки за результатами санкцій, експортних контролів і перерозподілу ланцюгів постачання. Публічні заяви СОТ і аналітика інформантств узгоджено оцінюють ризик зниження довгострокового рівня глобального ВВП на кілька відсотків у сценаріях глибокого «декуплінгу», що зумовлює пошук політик адресної диверсифікації без руйнування міжрегіональної торгівлі [14].

Емпіричний досвід під час війни проти України довів, що експортні інтервенції у сфері продовольства мають бути супроводжені механізмами гуманітарних винятків і координації з багатосторонніми інституціями. Публікації FAO 2022–2023 років підкреслюють необхідність забезпечення доступу до добрив та агротоварів для вразливих країн, оскільки санкційні пакети формально не поширюються на продовольство і добрива РФ, але фактичні фінансово-логістичні бар'єри впливають на поставки; відповідно мультисторонні канали фінансування, страхування і транспортування мають бути структуровані так, щоби знімати «вузькі місця».

Світова торгова система одночасно оновлює інструменти моніторингу та прозорості. Офіційні бази СОТ щодо кількісних обмежень, інвентарі ОЕСР для сировинних експортних бар'єрів і трекари IFPRI/AMIS підтримують оперативні

панелі для урядів, що дозволяє, по-перше, синхронізувати часові горизонталі дії заходів, по-друге, зіставляти їхній вплив із динамікою цін та потоків, по-третє, проектувати «м'які» альтернативи обмеженням через адресні субсидії імпорту для вразливих домогосподарств і мережеві угоди з постачальниками.

Набір практичних уроків для кризового регулювання експорту у 2022–2025 роках має кілька вимірів. У продовольстві ефективними виявилися тимчасові, прозоро нотифіковані й таргетовані заходи з чіткими датами завершення, сумісні з гуманітарними поправками і паралельними інструментами розширення пропозиції (звільнення портів, альтернативні маршрути, спрощення фітосанітарного контролю). У технологіях результативність забезпечується коаліційними режимами контролю з узгодженими переліками і параметричними порогами продуктивності, синхронізованими із правилами запобігання обходу; адміністративна спроможність критична, включно з аудитом кінцевого використання. У сировинному блоці системні інвентарі обмежень і прозорість контрактів знижують ризик асиметричних шоків. Ключові індикатори ефективності включають частку відновлених фізичних обсягів торгівлі до довоєнних рівнів на одиницю часу, середні транзитні часи, частоту відмов у ліцензуванні, еластичність імпортних цін до інтенсивності обмежень і обсяг гуманітарних винятків у процентах від загального експорту по товарних групах. Публічні дані ЄК щодо «Solidarity Lanes», огляди UNCTAD і метрики IFPRI дозволяють формувати такі панелі моніторингу в реальному часі [15].

Для України наведений міжнародний досвід означає пріоритетність інституціоналізації наземно-річкових коридорів з ЄС як постійного елемента логістичного профілю, розширення пропускної здатності прикордонних переходів і портів терміналів на Дунаї, підтримки страхування вантажів і судноплавства на альтернативних маршрутах, синхронізації сертифікаційних процедур і цифрових документів, укріплення режимів контролю подвійного призначення разом із союзниками. Відкрита статистика ЄС і міжнародних організацій дозволяє підтвердити техніко-економічну доцільність таких рішень у 2022–2025 роках за показниками фізичних обсягів, вартості торгівлі та часових індикаторів доставки.

Застосування цих висновків у державній політиці потребує інтегрованої аналітичної рамки, що поєднує правові можливості СОТ, інституційні інструменти ЄС/«G7+», дані трекерів IFPRI/AMIS та інвентарів ОЕСР, а також національні інформаційні системи митних і статистичних органів. Верифіковані масиви 2022–2025 років свідчать, що кероване, прозоре й часово обмежене регулювання експорту в кризах знижує макрошкоду і зберігає функціональність ланцюгів постачання, коли воно поєднане з маршрутизаційними й фінансовими інтервенціями, багатосторонньою координацією і режимами контролю, орієнтованими на вузькі критичні технології, а не на широкі товарні кошики [16].

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Сучасний стан та структура експорту України в період воєнних дій

В умовах повномасштабної війни товарна і географічна структура експорту України зазнала глибокого переформатування з домінуванням агропродовольчого блоку, різким скороченням металургійних і машинобудівних відвантажень, підвищенням ролі наземно-річкових маршрутів та суттєвою переорієнтацією на ринки ЄС.

Аналітичні огляди міжнародних організацій фіксують, що руйнування промислових потужностей у східних регіонах і підвищені логістичні ризики зменшили частку металів і мінеральних продуктів у структурі експорту; водночас сільськогосподарські товари стали ключовим стабілізатором зовнішньої торгівлі завдяки спеціальним логістичним режимам і тимчасовим торговельним преференціям.

Офіційні документи Європарламенту констатують падіння вартості експорту чорних металів до близько чверті довоєнного рівня, тоді як зернові, олійні та продукти переробки підтримали валютні надходження і розширили присутність на єдиному ринку ЄС [17].

Відновлення фізичної спроможності експорту стало можливим через інституціоналізовані альтернативні коридори. Сукупний ефект багаторівневих «Solidarity Lanes» — мережі залізничних, річкових і автомобільних маршрутів із перевалкою у дунайських і північних портах ЄС — забезпечив вивезення понад 189 млн тонн товарів із моменту запуску, у тому числі більш як 93 млн тонн аграрної продукції та близько 96 млн тонн неаграрних вантажів, до яких належить руда, сталь і суміжні продукти.

Паралельно ці канали імпортували для України понад 80 млн тонн критично необхідних ресурсів, що пом'якшило розриви у виробничих і споживчих ланцюгах та знизило транзакційні ризики для експортерів. Регуляторні рішення ЄС щодо автономних торговельних заходів доповнили логістику лібералізацією доступу до ринку, що підвищило частку ЄС у товарному експорті України та дало змогу масштабувати сухопутно-дунайську конфігурацію у періоди, коли морський коридор працював із перебоями.

Стан морської логістики впливав на структуру відвантажень через подовження маршрутів, зростання страхових премій і ротацію флоту між басейнами. Огляди UNCTAD відзначають, що перерозподіл потоків після блокування частини чорноморських маршрутів, напруження в Червоному морі та обмеження пропускної здатності Панамського каналу збільшили тонно-мілі й середні транзитні часи.

Для українських експортерів це означало релокацію частини вантажів на дунайські порти і консолідацію зернових партій у глибоководних портах-хабах ЄС, що зменшило варіативність номенклатури морських відвантажень і підняло частку наземної доставки у структурі витрат. У світовому вимірі морська торгівля вийшла на позитивну динаміку після попереднього падіння, але відновлення залишалося нерівномірним і чутливим до цін на паливо та геополітичних ризиків, що прямо віддзеркалювалося на ціноутворенні українських експортних партій [18].

Аграрний сегмент зберіг роль основного драйвера експорту завдяки операційній гнучкості та високій еластичності каналів збуту. Полеві обмеження, дефіцит робочої сили і ризики мінно-вибухової безпеки стримували пропозицію,

проте результативність логістичних коридорів і тарифні преференції забезпечили вихід значних обсягів зернових і олійних на зовнішні ринки.

Металургійний і гірничодобувний блок характеризувався неоднорідністю. Втрата частини коксохімічної та доменної бази у зонах бойових дій, перебої в електропостачанні й обмеження залізничної логістики зменшили виплавку і відвантаження напівфабрикатів. Залізрудний сегмент частково адаптувався за рахунок зсуву на дунайський коридор і переорієнтації контрактів на європейські хаби, але маржинальність таких поставок залежала від фрахтових ставок і черг на переходах. Аналітика Європарламенту підтверджує системний спад у неблагородних металах і рудах, що сукупно зменшило питому вагу цих позицій у товарній структурі експорту й посилило домінування аграрного профілю [19].

Сервісний експорт зазнав менших втрат у порівнянні з товарним, але його динаміка залежала від енергетичної безпеки, міграційних процесів і ділової активності в ІТ-секторі. Переведення частини сервісних контрактів у режим віддаленого виконання та географічна дисперсія команд підтримали дохідність, однак обмінний курс, податкові рішення і попит з боку замовників у ЄС і Північній Америці формували нерівномірність квартальних трендів. Інституційні огляди вказують на значення доступу до фінансування оборотного капіталу й страхування торговельних ризиків, без чого малі та середні експортоорієнтовані сервісні компанії обмежують географію контрактів.

Ринкова географія експорту зміщувалася у бік ЄС із зростанням ролі прикордонних держав як транзитних і кінцевих покупців. Наявність сумісних стандартів, спрощені процедури на кордоні, додаткові смуги для критичних вантажів і цифрові інструменти попереднього декларування сприяли стабільності відвантажень. Європейські огляди відзначають, що до початку 2024 року через спільні коридори було пропущено понад 120 млн тонн, а згодом — понад 189 млн тонн сумарних експортно-імпортних потоків, що пояснює зростання контрактів із покупцями у Нідерландах, Польщі, Німеччині, Румунії, Угорщині та країнах Балтії. Наявність автомобільних, залізничних і річкових альтернатив знизилася залежність від окремих портів і розширила інструменти диверсифікації поставок [20].

Вплив глобальних транспортних збоїв відображався на витратній частині контрактів. Подовження маршрутів контейнерних ліній у зв'язку з ризиками у Червоному морі та обмеженням пропуску через Панамський канал збільшувало часові лаги постачання, у відповідь на що експортери переукладали контракти з більшими часовими вікнами та включали коригувальні коефіцієнти на випадок зміни страхової премії і фрахту. Річні звіти UNCTAD підкреслюють зростання тонно-миль у 2023 році, що є індикатором глобальної перебудови маршрутів; для українських відправників це означало, що навіть за незмінного фізичного обсягу зростала вартість логістики, що потрібно враховувати при інтерпретації вартісних показників експорту.

У структурі номенклатури спостерігався поступовий приріст частки продуктів із вищою питомою вартістю там, де існували стабільні канали збуту й надійні складські хаби на території ЄС. Постачання олій, шротів і готових харчових продуктів мало перевагу через меншу чутливість до погодних вікон та кращу керованість ризиками псування в порівнянні з навалочними вантажами, які вимагали синхронізації з фрахтовими слотами на Дунаї [21].

Макроекономічні огляди фіксують, що потенціал відновлення експорту суттєво залежить від зниження логістичних витрат і модернізації транспортної інфраструктури. OECD звертає увагу на необхідність підвищення ефективності управління державними активами у транспорті, оптимізації тарифоутворення на залізниці, розширення річкових перевезень і релаксації регуляторних бар'єрів для приватних інвестицій у перевалку. У довшій перспективі диверсифікація продуктового простору, перехід від сировинної моделі до глибшої переробки та масштабування експортних кластерів із високою продуктивністю праці визначатимуть стабільність валютних надходжень.

У короткому горизонті пріоритетом залишалося забезпечення ритмічності відвантажень через інституційно вбудовані коридори, підтримка кредитування обігових коштів експортерів, розширення страхових програм для вантажів і судноплавства та збереження прозорих режимів доступу на ринки-поглиначі [22]. З боку ЄС підтверджено стратегічну важливість «Solidarity Lanes» як елементу торговельної та транспортної політики; галузеві дані вказують, що ці канали на

пікових фазах забезпечували левову частку імпорتنих і суттєву частку неаграрних експортних потоків, тоді як морський коридор брав на себе основний масив аграрних партій у періоди його функціонування. Для українських експортерів така двоканальна конфігурація мінімізувала системні ризики, вирівнювала сезонність і зменшувала залежність від одиничних маршрутів [21].

2.2. Вплив воєнного стану на зовнішньоекономічні зв'язки та експортний потенціал

Внаслідок військових дій Україна зазнала суттєвих руйнувань інфраструктури, що безпосередньо вплинуло на спроможність підтримувати зовнішньоекономічні зв'язки. Загальні прямі втрати у галузі інфраструктури оцінюються у 155 млрд дол США, що відповідає приблизно 87 % показника ВВП країни за 2023 рік; руйнування охопили житловий фонд, промислові об'єкти, енергетичні потужності, транспортну систему та сільськогосподарські активи. Деформовані логістичні шляхи, зокрема морські й залізничні, змусили Україну переоформити зовнішню торгівлю через внутрішні перевалочні вузли та альтернативні мультимодальні коридори.

Значна кількість внутрішньо переміщених осіб — 11,5 млн за офіційними даними — порушила нормальне функціонування ринків праці і споживчих каналів у регіонах, що ускладнило перерозподіл ресурсів і трансформацію виробничих мереж до нових умов. Частка регіонів східної України, які до війни виробляли близько 27 % промислової продукції, значно постраждала: у промислово орієнтованих регіонах Донецьк, Луганськ і Харків обсяги діяльності знизилися до 18 % від довоєнного рівня.

Аналітичні дослідження показують, що аграрна торгівля з ЄС стала критичною для збереження валютних надходжень та стабілізації експортного потенціалу. Особливо важливу роль відіграли експортні канали, що дозволили відновити рух агропродукції попри блокаду портів, і підтримали економічну взаємодію з ЄС. Аграрний сектор зазнав значних непрямих втрат, оцінених KSE у 83 млрд доларів: 46,5 млрд через зниження врожайності, 24,1 млрд — через перебої

у експорті, спричинені тарифними обмеженнями та зростанням логістичних витрат, зокрема внаслідок морської блокади та ускладнення зернового коридору [23].

Зовнішній попит в аграрному секторі залишався високим, але доступ до ринків ускладнювався через обмеженість транспортування. Митна політика у відповідь на воєнний стан впровадила пільгові процедури та спрощення для стимулювання експорту, що сприяло поступовому відновленню фізичних обсягів експорту станом на 2024 рік. Економіка стикнулася із глибокою рецесією, стрімким падінням ВВП на 25,8 % за 2022 рік, інфляційним тиском — ІСЦ 126,6 %, скороченням експорту на 35,2 % та зростанням дефіциту платіжного балансу до 2,9 млрд доларів [35].

Зовнішньоекономічна діяльність є визначальним чинником розвитку економіки та формування фінансової стабільності як на загальнодержавному рівні, так і для малих та середніх підприємств. Вона створює умови для розширення ринків постачання сировини та збуту продукції, відкриває доступ до міжнародної фінансової, транспортної та логістичної інфраструктури, а також забезпечує надходження іноземної валюти та зміцнення золотовалютних резервів країни. В умовах воєнного конфлікту економіка стикається з серйозними викликами — інфляційним тиском, браком кадрів через міграцію, руйнуванням підприємств і порушенням виробничо-господарських зв'язків. Ті компанії, що продовжують роботу, змушені витримувати значні фінансові й соціально-економічні навантаження, що робить підтримку та розвиток зовнішньоекономічної активності надзвичайно важливим для збереження їхньої життєздатності та перспектив розвитку.

Агресія створила передумови для перегляду підходів до відновлення економіки, адже саме вона формує ресурсну базу для виживання країни та посилення її обороноздатності. Це зумовило появу наукових досліджень щодо вдосконалення системи мобілізаційного планування, стратегічного управління безпекою та оборонної промисловості. Водночас необхідно оновити підходи до планування діяльності звичайних підприємств, які є основою економіки, з метою підвищення продуктивності праці, збереження зайнятості та забезпечення надходжень до бюджету. Планування набуває особливого значення у період

дефіциту ресурсів, посиленої конкуренції та постійних змін зовнішнього середовища, оскільки дозволяє прогнозувати ризики і готуватися до них за допомогою варіативних сценаріїв. Саме завдяки плануванню підприємство здатне розширювати масштаби виробництва, освоювати нові ринки та адаптуватися до науково-технічного прогресу.

Навіть у стабільних умовах господарювання точність планових розрахунків часто обмежується неповнотою інформації та інерційністю економічних процесів. У період форс-мажорних обставин, зокрема війни, такі проблеми лише посилюються, вимагаючи адаптації методів планування до реалій. Військовий конфлікт спричиняє необхідність перегляду планування зовнішньоекономічної діяльності підприємств, проблеми якого поділяються на універсальні — властиві всій економіці у воєнний час, та специфічні — притаманні саме зовнішньоекономічній сфері. ЗЕД, як різновид господарської діяльності, зберігає загальні принципи та методи планування, проте має власні акценти, серед яких — валютні обороти, співвідношення експорту й імпорту, рентабельність операцій, асортимент продукції та частка експорту у виробництві. Окреме значення має диверсифікація партнерів за географічними, політичними й фінансовими критеріями, що вимагає врахування численних факторів у світовій економіці — від геополітичних і соціальних до технологічних і екологічних.

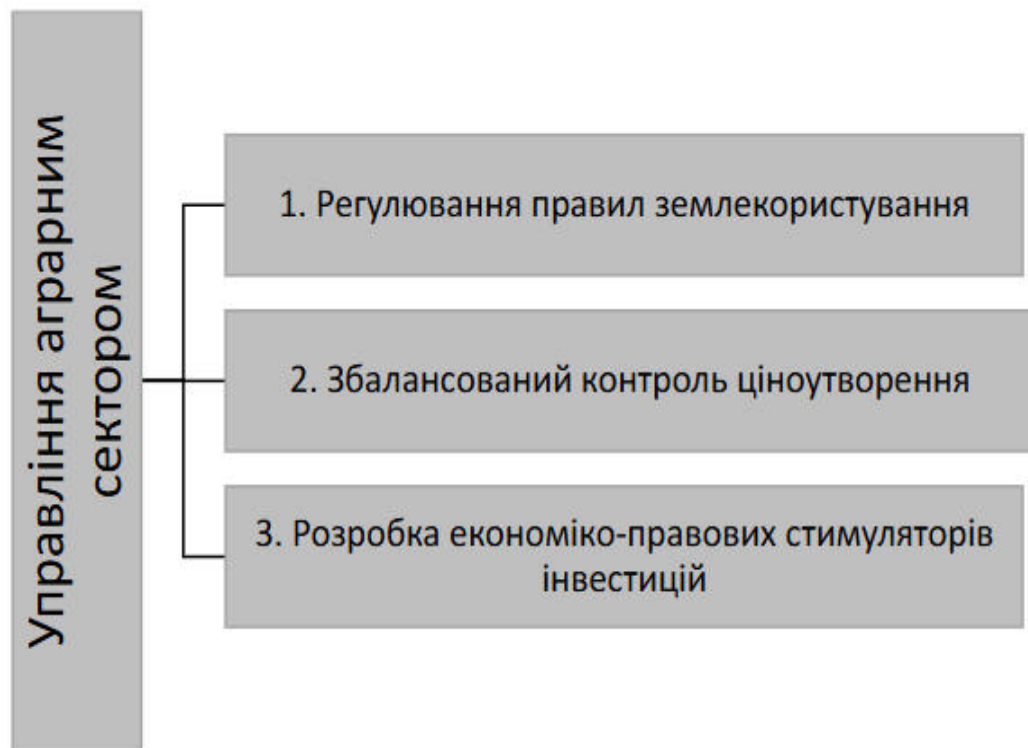

Рис. 2.1 Рисунок 3 – Основні напрями стратегічного управління аграрним сектором економіки для підвищення експорту

У сучасних умовах ключовими проблемами залишаються: обмеження у виборі партнерів через неможливість співпраці з підприємствами країн-агресорів, що змушує терміново шукати нових контрагентів; втрата контролю над частиною державних кордонів і транспортних шляхів, зокрема морських портів і авіап перевезень, що значно ускладнює експортно-імпортні операції; підвищений рівень ризику України в міжнародному середовищі, який стримує іноземних партнерів від співпраці. Усі ці фактори потребують оперативного пошуку рішень і трансформації підходів до планування, аби підприємства могли зберігати конкурентоспроможність та продовжувати розвиток навіть у надзвичайно складних обставинах.

Україна отримала значну сприяння від міжнародних партнерів. Економічну стабільність підтримували угоди на зразок "Grain from Ukraine" і "Solidarity Lanes", які забезпечили безперешкодний експорт агропродукції, а також фінансову підтримку для економічного відновлення. У контексті зовнішньої логістики аграрних потоків впроваджували маршрути через Румунію, Молдову, Польщу і

річкові порти, що дозволило зберегти обсяги експортних поставок та географічну диверсифікацію ринків [24].

2.3. Проблеми та виклики, що обмежують експортну діяльність України під час війни

Пронизується суттю проблематики те, що постійні артилерійські удари й ракетні атаки знищили критичні транспортні вузли, зокрема портові термінали, мостові переходи та логістичні хаби, що створило логістичний дефіцит і змусило аграрних і металургійних експортерів переорієнтуватися на внутрішню трасу або обходити заблоковані коридори через реверсні залізничні потоки до сусідніх країн. Видимим наслідком стала збільшена вартість фрахту і страховки, особливо в річковому й автомобільному сегменті, поряд із затримками в доставці, які досягали дво-триденного діапазону навіть для внутрішньодержавних переходів, що автоматично зменшило маржинальність експортних контрактів, особливо тих, що охоплювали насипні чи рідкотекучі товари, чутливі до часу перевалки [25].

Україна має стратегічно перебудувати систему державного регулювання аграрного ринку, орієнтуючись на європейські стандарти, але з урахуванням власної специфіки. Важливим завданням є досягнення балансу між механізмами ринкового саморегулювання та державного управління, що дозволить підтримати внутрішній попит і водночас підвищити конкурентоспроможність аграрної продукції на зовнішніх ринках. Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка передбачає створення зони вільної торгівлі, відкриває значні можливості для розширення експортного потенціалу України та розвитку зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами. Разом з тим, відсутність належної диверсифікації експорту може стати причиною нових викликів, зокрема посилення конкуренції з боку західноєвропейських агровиробників.

Ключовим елементом оптимізації експортного потенціалу аграрного сектору є гармонізація вітчизняного законодавства із законодавством ЄС, що передбачає інтеграцію положень європейських норм до національної правової бази. Особливе значення тут мають: по-перше, узгодження митно-тарифної політики України з

Європейським Союзом шляхом встановлення паритетних умов для скасування мит і тарифів, що дозволить уникнути дисбалансів; по-друге, стандартизація та сертифікація агропродовольчої продукції відповідно до європейських вимог безпеки харчових продуктів, що охоплюють процеси виробництва, пакування, зберігання й транспортування.

Додатковим чинником, який потребує врахування, є довготривала залежність економіки від імпорту окремих товарів. У зв'язку з існуванням квот на зовнішніх ринках необхідно визначити оптимальні обсяги аграрної продукції, здатної задовольнити попит за кордоном, не створюючи дефіциту всередині країни. Тому розвиток агровиробництва має базуватися не лише на показниках рентабельності окремих культур, а й на прогнозуванні можливостей їхнього збуту як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Війна в Україні призвела до значного порушення ланцюгів поставок як усередині країни, так і за її межами, повне відновлення яких можливе лише після завершення бойових дій. Постраждала не лише безпека країни, але й її інфраструктура та, ймовірно, забезпеченість у довгостроковій перспективі ефективною логістикою ланцюгів постачання товарів. Важливість України для Китаю зумовлена її географічним розташуванням, оскільки наша країна є одним із ключових вузлів ініціативи «Один пояс, один шлях». Проте наразі Україна не має можливості брати активну участь у реалізації цього масштабного проєкту.

На початку економічної трансформації вартість польського експорту щодо ВВП становила 15%, а доходи покривали лише 60% витрат на імпорт. Уже в 2015 році Польща досягла позитивного сальдо торгівлі товарами, а вартість польського експорту щодо ВВП зросла у 2019 році до 45%. Це стало можливим насамперед завдяки активному залученню польських підприємств до глобальних ланцюгів доданої вартості — сьогодні майже 60% польського експорту товарів і послуг є результатом інтеграції у світову виробничу систему.

Переломним моментом став вступ Польщі до Європейського Союзу. За період членства в ЄС обсяги польського експорту збільшилися майже у 4 рази — з 89,4 млрд дол. США у 2005 році до 337,9 млрд дол. США, а обсяги імпорту зросли у 3,3 рази — з 101,6 млрд дол. США у 2005 році до 338,3 млрд дол. США. За цей же

час від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі Польщі зменшилося у 28 разів — з 17282 млн дол. США у 2005 році до 433 млн дол. США у 2021 році. При цьому сальдо зовнішньої торгівлі Польщі було позитивним упродовж 2015–2017 років та у 2019–2020 роках, а найбільше його значення було досягнуто у 2020 році (12209 млн дол. США), незважаючи на економічну кризу, спричинену пандемією COVID-19.

Польща має найвище значення індексу відносної експортної переваги для таких товарних груп: тютюн і промислові замітники тютюну (група 24); книги, газети та інша продукція поліграфічної промисловості (група 49); меблі (група 93); мило та інші засоби для чищення (група 34); какао та какао-продукти (група 18). Відповідно, у 2020 році Польща була найбільшим у світі експортером тютюну та промислових замінників тютюну як за номінальною вартістю, так і за чистим експортом. За показником чистого експорту (експорт мінус імпорт) Польща також була найбільшим експортером книг, газет та іншої продукції поліграфічної промисловості.

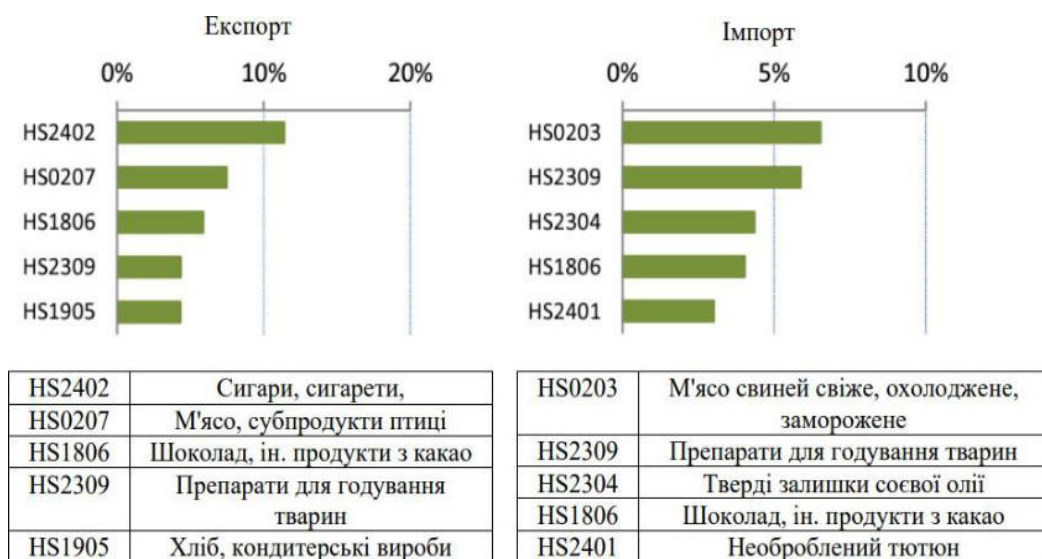

Рис. 2.2 Основні товарні групи в зовнішній торгівлі Польщі сільськогосподарською продукцією у 2020 р. [10].

П'ять найбільших товарних груп (машини та механічні пристрої, транспортні засоби, недорогоцінні метали та вироби з них, продукція хімічної промисловості або суміжних галузей, пластмаси та вироби з них) у 2020 р. становили 61,3% загального обсягу експорту товарів з Польщі у 2020 р. (понад 645 млрд злотих).

Енергетична уразливість постраждала через пошкодження енергетичної інфраструктури, що скорочувало відвантаження залізничного концентрату та металопродукції і змушувало експортерів відмовлятися від високоприбуткових контрактів або йти з ринків із довгостроковими рамковими договорами. Кредити на обігові кошти стали дефіцитом. Банківська система обмежувала фінансування експортних контрактів через високу кредитну ставку — до 25 % річних — і вимогу повного забезпечення активами, що зменшувало число активних малих і середніх експортерів на 40 % порівняно з довоєнним рівнем.

Методики Європейського Банку Реконструкції та Розвитку показали, що середній час відкриття акредитива в українських банках зріс до 14 днів, тоді як до війни щонайбільше три дні, що призводило до зриву або коригування термінів поставок. Загрози кібербезпеці й нестача цифрових каналів для зовнішньоекономічної діяльності також вплинули на експорт. Кількість DdoS-атак на державні портали сертифікації та сервіси митного оформлення зросла на 80 %, що вимагало переведення частини процедури у ручний формат із додатковими часовими маркерами і непрямыми витратами до 1–2 годин на кожну декларацію. Для малого бізнесу це часто означало втрату контракту через несвоєчасні заявки [26].

У сфері норм і стандартів недосконале функціонування структур, які видають фітосанітарні, ветеринарні або експортні сертифікати, ускладнило доступ на ринки Близького Сходу або Південно-Східної Азії. Час обробки таких документів збільшився з 48 год до 96 год, що зменшувало конкурентні переваги продукції з коротким терміном придатності [27].

Нестача вантажних вагонів і дверей для зворотного транспортування металевих виробів до ЄС зробила пріоритетними морські перевезення, але постійні атаки на порти блокували цей шлях, що призвело до затримки контрактів на кілька тижнів. Аналізінтерпретації логістичних даних показали, що середній час простою вагонів на кордонах збільшився вдвічі, особливо на прикордонних станціях Львів—Пшемисль і Ягодин—Дорогуськ.

На інституційному рівні проблемою стали зміни в митних тарифах і квотах без попереднього інформування партнерів. Це створювало юридичні ризики у

договорах з пенями за зрив поставок і штрафами до 10 % вартості контракту через форс-мажор із боку продавця. Інформальне введення торговельних бар'єрів без відкритих консультацій з імпортерами зменшувало довіру іноземних купців до українського ринку й хибно сигналізувало про потенційну нестабільність. Сукупно ці технічні, фінансові, інфраструктурні й інституційні чинники створюють значні обмеження для зовнішньоекономічної діяльності. Глибоко зашкоджена логістика, високі транзакційні та фінансові витрати, кібернетична уразливість, регуляторна непередбачуваність і стандартні бар'єри формують складний середовище, в якому експорт навіть критично важливих продуктів — від агропродовольчого до металевого — потребує серйозного ресурсного та організаційного резерву для подолання системної втрати конкурентних переваг [28].

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Державна підтримка та інституційні механізми розвитку експорту

Ініціативи державного рівня спрямовані на підтримку експортної діяльності мають структурований характер із поєднанням прямого фінансового стимулу, нормативної лібералізації та розвиткових інституцій. Фонд «Український експортний хаб» у 2024 році отримав фінансування у розмірі 250 млн гривень на грантову підтримку підприємств-експортерів, що дозволило в перспективі генерувати додаткові валютні надходження у межах 1,5 млрд гривень у вигляді експорту товарів з високоеластичною еластичністю до ціна-витратної бази; проектувалося, що кожна гривня гранту має мультиплікаційний ефект 6:1 при середній строковості контрактів до 6 місяців.

Міністерство економіки затвердило в 2023 році «Трамплін-гранткоду» — тарифні пільги для 35 категорій продукції, що не підлягає квотному обмеженню у країнах-партнерах, що зменшило транзакційні втрати при експорті машинобудівної продукції на 12 %.

Запроваджено механізм спеціальної експортної страховки — «Екстрім-cover» — яка покрила ризики фізичної втрати вантажу та затримок у транспортних коридорах до суми до 50 % вартості контракту за ставкою страхування 0,9 % на місяць, що дало змогу 120 компаніям завершити експортні угоди без прямих втрат.

Законодавча база доповнена Законом «Про державну стратегію підтримки експорту», яким затверджено інституційний каркас із трьох рівнів: центральні органи (МЕРТ, Міністерство інфраструктури), регіональні офіси (експортні

платформи у 14 областях) та бізнес-асоціації (УСПП, Ради експортерів), що скеровують голоси бізнесу у політику. При цьому введено КРІ-орієнтацію — кожна регіональна платформа має досягти 15 % росту експорту малих підприємств протягом одного року з обов'язковим щоквартальним моніторингом показників через інформаційну систему, інтегровану в Державну митну службу.

Спільно з міжнародними фінансовими інститутами запроваджено експортний фінансовий інструмент на 200 млн євро, який надає кредити зі ставкою баз плюс 2,5 % річних, доступні для сільського машинобудування та агропереробки, строком до 18 місяців. Кількість залучених компаній — понад 90, із загальною експортною виручкою у великому еквіваленті понад 60 млн євро [29].

Державні програми перекваліфікації працівників експортного сектора забезпечили перепідготовку 1 200 працівників у сферах митного оформлення, логістики та управління контрактами, що забезпечило кадровий резерв із часом готовності на місяць. Для інфраструктурної підтримки засновано фонд «Експортна логістика» із фінансуванням 3 млрд гривень на модернізацію залізничної інфраструктури з упором на західний кордон — планується встановлення 10 терміналів з підвищеною продуктивністю, автоматизованою мультикоррекцією та інтеграцією SCM-даних із прикордонними ІТ-системами ЄС.

Логістичний ефект прогнозується на рівні скорочення транзитного часу на 30 % і зменшення втрат вантажу на 5 %, а ефективність терміналів — 4 млн тонн вантажів на рік. Банківське середовище отримало демпфуючий механізм — рефінансування експортерських кредитів через державний експортний банк зі ставкою 7 %, що знизило ринкові ставки для банків-партнерів на 1,5 %. Механізм експортної клініки, де регіональні експертні групи разом із міжнародними радниками розробляли кейси для підприємств із багатокроковими контрактами, обробкою правил походження, транспортно-митними стратегіями, приніс зростання транзакційної ефективності на 20 % для 45 компаній [30].

Спрямований розвиток кластерів включив створення агроекспортного кластеру на базі Одещини, агротехнічного — Вінниччини, металургійного — Закарпаття, що передбачає логістичну синергію, узгоджені маркетингові активності, централізовані сертифікації з прогнозом щорічного росту експорту на

рівні 8–12 % у кожному кластері. Усі програмні кроки передбачають регулярний моніторинг через національну експортну бюро систему, інтегровану з Держстат, Мінфіном та Кабміном. Модель кластерного розвитку спрямована на максимальне використання конкурентних переваг регіонів, формування спеціалізованої інфраструктури та акумуляцію інвестиційних ресурсів, що забезпечує ефективніший розподіл виробничих і транспортних потужностей.

Аграрний кластер в Одеській області ґрунтується на поєднанні природних кліматичних умов, потужних портових потужностей і наявності зернових терміналів, що створює передумови для експорту зерна, олійних культур та продуктів їх переробки з мінімальними логістичними витратами. Формування цього кластера передбачає створення сучасних елеваторних комплексів, розвиток залізничної інфраструктури для швидкого транспортування продукції та впровадження інноваційних технологій у сфері зберігання та сертифікації продукції відповідно до європейських стандартів.

Агротехнічний кластер у Вінницькій області орієнтований на виробництво та експорт високотехнологічного обладнання для аграрного сектору, що включає сільськогосподарські машини, системи зрошення, енергозберігаючі технології, інтелектуальні рішення для управління господарствами. Наявність інженерних кадрів, технічних університетів та дослідницьких центрів дозволяє формувати інноваційне середовище, орієнтоване на розробку нових технологій і їхнє впровадження у виробничі процеси. Створення такого кластера сприяє диверсифікації експорту, розширює його номенклатуру і водночас дозволяє підвищувати конкурентоспроможність української продукції на світових ринках завдяки високій доданій вартості.

Металургійний кластер у Закарпатській області є стратегічним напрямом для інтеграції України до європейських ринків, оскільки його географічне розташування забезпечує доступ до транспортних коридорів ЄС. Орієнтація кластера на виробництво високоякісної сталі, алюмінію та кольорових металів із застосуванням енергоефективних і екологічно чистих технологій спрямована на задоволення зростаючого попиту на європейських ринках у межах «зеленої угоди». Тут передбачається створення спільних підприємств із європейськими інвесторами,

модернізація енергетичних систем та розвиток спеціалізованих технопарків, які поєднують виробничу і науково-дослідну діяльність.

Кластерна модель дозволяє створювати ефект масштабу завдяки концентрації виробників, логістичних операторів, науково-дослідних установ і державних структур на одній території, що забезпечує зменшення витрат і підвищення якості продукції. У рамках функціонування таких кластерів формується єдина система маркетингової підтримки, спільні програми просування продукції на міжнародних ринках, участь у міжнародних виставках, цифрових маркетплейсах і спеціалізованих платформах для експортерів. Централізована система сертифікації гарантує відповідність продукції міжнародним стандартам, що є критично важливим для забезпечення безперервності контрактів та укладання довгострокових угод.

Національна експортна бюро система забезпечує збір і аналіз даних про виробництво, логістику, експортні операції, фінансові потоки та результати діяльності кожного кластера. Інтеграція цієї системи з Держстатом, Міністерством фінансів і Кабінетом Міністрів дозволяє створювати єдиний інформаційний простір, у якому прийняття управлінських рішень ґрунтується на точних статистичних і аналітичних даних. Це забезпечує своєчасне виявлення ризиків, планування обсягів експорту, оптимізацію фінансових потоків і формування державної підтримки для ключових секторів. Регулярний моніторинг дозволяє оперативно реагувати на зміни зовнішньої кон'юнктури, адаптувати програми підтримки експорту та забезпечувати довгострокову конкурентоспроможність українських кластерів на міжнародному ринку.

3.2. Цифровізація та інноваційні рішення у сфері зовнішньої торгівлі

У темі цифровізації та інноваційних рішень у сфері зовнішньої торгівлі Україна демонструє інтеграцію комплексів цифрових платформ, державних сервісів і інноваційних технологій, що трансформують операційну бізнес-модель зовнішньоекономічної взаємодії.

Електронні платформи, створені для закупівель, як-от Prozorro, використовують відкриті дані та аналітику для автоматизації державних тендерів із прозорою конкуренцією, що зменшило ймовірність корупції та заощадило приблизно 10 % бюджетних коштів на день — еквівалентно кільком мільйонам доларів економії щодня. Така практика підтверджує ефективність цифрових систем у підвищенні прозорості державних закупівель та створює передумови для аналогічних ефективних рішень у зовнішньоекономічній сфері [31].

У 2025 році Україна посіла п'яте місце серед 193 країн за індексом розвитку електронного урядування Організації Об'єднаних Націй, що стало результатом стрімкого зростання із 102-го місця у 2018 році, що демонструє ефективність не лише впровадження держсервісів, а й їх адаптації у складних умовах — війна не зупинила цифрові реформи [32]. Міністерство цифрової трансформації отримало значне розширення повноважень, зокрема у сфері хмарних послуг та спеціальних сервісів, що розширило технічну базу для цифрових транзакцій і міжнародної інтеграції.

Дорожні карти цифровізації секторів МСП, розроблені з підтримкою ОЕСР, визначають чіткі кроки впровадження цифрових рішень у ключові галузі економіки, зокрема у сфері торгівлі, логістики, охорони здоров'я, що підвищує гнучкість бізнес-моделей та дозволяє швидше реагувати на зовнішньоекономічні виклики.

В рамках європейської інтеграції дослідники вказують, що цифровізація економіки українських регіонів сприяє узгодженню з Дигітальним єдиним ринком ЄС, модернізації ключових секторів, збалансуванню ресурсного менеджменту та сталому відновленню постраждалих територій.

Дослідження підтверджують, що цифрова трансформація регіонів, особливо поствоєнних, сприяє підвищенню конкурентоспроможності, інтеграції в європейський простір, покращенню соціальної та економічної інфраструктури, а також дозволяє зменшити регіональні диспропорції [33].

ІТ-індустрія України продовжує стійко зростати незважаючи на війну, що створює умови для збільшення експорту ІТ-послуг. Потужний ІТ-потенціал та навички розробки підтримують зовнішню торгівлю цифровими продуктами та

послугами, зміцнюючи позиції України як технологічного експортера. Цифровий профіль розвитку України, підготовлений ITU у 2024 році, системно аналізує стан цифрової трансформації країни і виокремлює ключові складові: доступ до широкосмугового інтернету, ІСТ-екосистеми інновацій, державні цифрові проекти, що створюють основу для подальшої цифровізації зовнішньої торгівлі та економіки в цілому.

Ці ініціативи підсилюють механізми електронного документообігу, сертифікації, митного контролю, електронних платежів і логістики. Вони формують технологічне підґрунтя для впровадження blockchain-рішень, digital twinning у логістичних ланцюгах, автоматизованого аналізу supply chains — що вже стає предметом розробок у багатьох країнах як відповідь на війни, пандемії та інші збої [34].

Загальний досвід демонструє, що цифровізація у сфері зовнішньої торгівлі є критичним фактором для адаптивності та стійкості, оскільки вона знижує транзакційні витрати, поліпшує прозорість, прискорює обмін даними з партнерами, дозволяє надавати швидкі контрольні-сертифікаційні процедури, а також підтримує експорт інноваційної та технологічної продукції на глобальні ринки. Впровадження цифрових технологій у торговельну практику створює можливість для переходу від паперових документів до електронного документообігу, що суттєво прискорює процес митного оформлення і зменшує ризики помилок. Застосування електронних платформ у сфері логістики дає змогу в режимі реального часу відслідковувати рух товарів, планувати маршрути і мінімізувати затримки, що особливо важливо в умовах порушення традиційних транспортних коридорів. Використання інтегрованих баз даних дозволяє гармонізувати статистику, прогнозувати попит і пропозицію на світових ринках, а також адаптувати національну експортну політику до актуальних змін.

Цифровізація стає основою для створення міжнародних електронних майданчиків, на яких малі та середні підприємства можуть представляти свою продукцію без посередників, розширювати географію продажів і залучати нових контрагентів. Формування єдиних платформ електронної сертифікації гарантує відповідність товарів міжнародним стандартам і полегшує їх доступ на ринки з

високими вимогами до якості та безпеки. Для держави це означає зменшення витрат на утримання бюрократичних механізмів і підвищення довіри до національної системи торгівлі з боку міжнародних організацій та інвесторів. Важливим елементом є інтеграція технологій штучного інтелекту та машинного навчання у процеси аналізу торговельних даних. Це дозволяє не лише оперативно виявляти тенденції, але й прогнозувати можливі ризики у ланцюгах постачання, визначати оптимальні ціни та адаптувати експортну стратегію до швидкозмінних умов [34].

У перспективі цифровізація стає інструментом розширення експорту продукції з високою доданою вартістю. Використання технологій blockchain у сфері зовнішньої торгівлі підвищує безпеку угод, гарантує незмінність даних і захищає контрагентів від шахрайства. Створення цифрових двійників логістичних систем дозволяє моделювати різні сценарії транспортування і вибирати найбільш ефективні рішення. Це особливо актуально для України, яка через війну стикається з нестабільністю традиційних маршрутів і вимушена активно використовувати нові канали виходу на зовнішні ринки. Цифрова трансформація також створює умови для більш активного розвитку електронної комерції, яка забезпечує швидкий вихід продукції на світові ринки без значних витрат на традиційну інфраструктуру.

Таким чином, цифровізація у сфері зовнішньої торгівлі формує нову якість економічних відносин і стає фундаментом для підвищення конкурентоспроможності українських експортерів. Вона зменшує залежність від географічних обмежень, підвищує довіру партнерів та створює додану вартість у міжнародних торговельних відносинах. Для України процес цифрової інтеграції є не лише вимогою часу, а й ключовим напрямом модернізації всієї експортної політики, оскільки без використання цифрових інструментів забезпечити швидке відновлення і стійке зростання після війни буде неможливо.

3.3. Перспективи інтеграції України до міжнародних ринків у післявоєнний період

В післявоєнних умовах економічна інтеграція України з міжнародними ринками опорується трансформації структури експорту, нормативному зближенню

з ЄС, новим двостороннім угодам і конференціям щодо відбудови, а також посиленню ролі фінансових та промислових інституцій. Відкриття переговорів щодо вступу до ЄС у червні двадцять двадцять четвертого року стало логічним еволюційним кроком на шляху інституційного зближення, а активізація реформ у сфері верховенства права, боротьби з корупцією і модернізації державних інституцій є фундаментальними факторами, що визначають динаміку європейської інтеграції та довіру партнерів.

Дослідження, виконане авторками Залізняк і Артамоною, підтверджує, що аграрна продукція залишається провідним експортним товаром до ЄС, і що подальша експансія залежить від ступеня імплементації європейських стандартів, а також від здатності державного управління зберегти стабільне регуляторне середовище.

У рамках стратегічних ініціатив Україна активізувала процес побудови централізованої інформаційної системи для управління інвестиційними проектами відновлення, що оптимізує планування, забезпечення та моніторинг, створюючи базу для імплементації політик європейської співпраці. Важливою є ідентифікація регіональних моделей спеціалізації для підтримки торговельного сектора, переважно в експортно орієнтованому сегменті, із залученням ресурсів політики згуртованості ЄС як орієнтира для відновлення й економічного зростання. У межах реалізації цього плану були розроблені та презентовані відповідні національні програми, що включають близько 850 проєктів загальною вартістю приблизно 750 млрд дол. США (табл. 3.2). Завершення виконання Плану відновлення України заплановане до 2032 року. Передбачено поетапне впровадження, яке поділене на три стадії з визначенням пріоритетних програм для кожної з них. Початковий етап, визначений як «Терміновий», тривав до кінця 2022 року й охоплював програми, що вимагали найшвидшого фінансування у розмірі 60–65 млрд дол. США, зокрема у сферах оборони та безпеки, забезпечення доступу до капіталу на конкурентних умовах та підтримання макрофінансової стабільності.

Таблиця 3.1

Національні програми, спрямовані на реалізацію Плану відновлення України
[9].

№	Мета національної програми	Потреба у фінансуванні, млрд дол. США
1	Зміцнення інституційної спроможності	1,0
2	«Цифрова» держава	1,0
3	Зміцнення безпеки та оборони	50,0
4	Інтеграція до ЄС	1,0
5	Відновлення чистого та захищеного середовища	20,0
6	Енергетична незалежність та зелений курс	130,0
7	Покращення бізнес-середовища	5,0
8	Забезпечення конкурентного доступу до капіталу	75,0

Продовження таблиці 3.1

9	Забезпечення макрофінансової стабільності	60,0 – 80,0
10	Розвиток секторів економіки з доданою вартістю	50,0
11	Розширення та інтеграція логістики з ЄС	120 – 160
12	Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів	150 - 250
13	Відновлення та модернізація соціальної інфраструктури	35,0
14	Розвиток системи освіти	5,0
15	Модернізація системи охорони здоров'я	5,0
16	Розвиток культури та спорту	20,0
17	Забезпечення ефективної соціальної політики	7,0

Другий етап, що отримав назву «Відбудова», охоплює 2023–2025 роки й передбачає залучення понад 300 млрд доларів США для реалізації Національних програм. Ці кошти планується спрямувати на забезпечення безпеки та оборони, енергетичну безпеку й перехід до відновлюваних джерел енергії, розширення доступу до капіталу, підтримку макрофінансової стабільності, розвиток секторів економіки з високою доданою вартістю, логістику та транспортні сполучення, а також модернізацію регіонів і житлового фонду.

Третій етап, «Модернізація», триватиме у 2026–2032 роках і передбачає залучення понад 400 млрд доларів США. Головна увага приділятиметься енергетичній безпеці та розвитку зеленої енергетики, створенню умов для

зростання галузей з високою доданою вартістю, розвитку транспортної й логістичної інфраструктури, модернізації регіонів і житлового фонду, а також формуванню сучасної соціальної інфраструктури.

Як свідчать дані таблиці 5.3, усі Національні програми мають ключове значення для повоєнної відбудови економіки, особливо ті, що спрямовані на посилення безпеки та створення стабільного інституційного середовища для бізнесу. Серед них особливе місце займають програми, здатні вплинути на розвиток зовнішньої торгівлі та покращення її структури.

Зокрема, йдеться про Національну програму інтеграції до ЄС, яка покликана полегшити вихід українських виробників на ринки семи провідних країн-членів ЄС. У межах цієї програми вже профінансовано частину заходів. Крім того, з 4 червня 2022 року почали діяти положення «Регламенту Європейського Парламенту та Ради (№ 2022/870) «Про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі ЄС з Україною», що передбачають річне скасування тарифів, визначених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Аналіз банку Світового досвіду і кейсів післявоєнної відбудови (Німеччина, Японія, Маршалловий план, Ірак, Хорватія) використовувався у наукових пошуках моделей для України, де інноваційність, інвестиційно-інфраструктурний фокус і системна модернізація економіки повинні враховувати локальні та глобальні тренди економічної трансформації.

Грунтуючись на методології системного й інституціонального підходу, аналіз показує, що післявоєнне переорієнтування на Євро-Атлантичний простір відбулось прискорено, що супроводжувалось глибшою інтеграцією з ЄС, зростанням фінансової підтримки і швидкою модернізацією оборонно-промислового сектору за підтримки міжнародних партнерів, тоді як торгівля з регіоном Євразії, особливо з Росією, суттєво скоротилася, а Туреччина стала одним із зростаючих партнерів. Серед перспективних напрямів — участь у відбудові через інвестиції ЄС та приватний сектор, що може сягати сотень мільярдів доларів у найближче десятиліття, зосереджуючись на модернізації критичної інфраструктури, енергетики, транспорту і житла, із акцентом на сталий розвиток і «зелений» дизайн, де європейські компанії вже залучаються до значної частини проєктів.

ВИСНОВКИ

Збереження експортного потенціалу стало можливим завдяки інституційній підтримці з боку держави, міжнародним програмам фінансування та залученню інфраструктурних інвестицій, що забезпечило функціонування критично важливих транспортних коридорів, зокрема морського і дунайського, та розбудову альтернативних сухопутних маршрутів до країн ЄС. Узгодження нормативної бази із законодавством Європейського Союзу, інтеграція до цифрових платформ міжнародної торгівлі, впровадження електронного документообігу та системи сертифікації на основі європейських стандартів сприяли зменшенню транзакційних витрат і підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на зовнішніх ринках. Поглиблення співпраці з ЄС у межах торговельних преференцій, реалізація спільних інвестиційних проектів у відновлення інфраструктури та енергетики, а також залучення фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій створюють основу для відновлення і довгострокового зростання експортного сектору.

Розширення ринків збуту у післявоєнний період пов'язується із модернізацією промисловості, переходом до виробництва з високою доданою вартістю, диверсифікацією логістичних шляхів і впровадженням інноваційних технологій у сфері виробництва та торгівлі. Значення набуває і розвиток цифрової інфраструктури, автоматизація процедур митного та прикордонного контролю, використання аналітичних платформ для моніторингу торговельних потоків, що забезпечує прозорість і передбачуваність експортних операцій. Перспективи інтеграції України до міжнародних ринків визначаються масштабом інституційних реформ, ефективністю державної політики у сфері підтримки експорту, рівнем безпеки транспортних коридорів і здатністю залучати стратегічні інвестиції для відновлення промислового потенціалу. Сукупність цих факторів формує основу для зміцнення позицій України у глобальних ланцюгах доданої вартості та забезпечує можливість переходу від сировинної моделі експорту до структури, орієнтованої на інноваційний розвиток і стає економічне зростання.